

داستان مدینه فاضله فارابی*

در نسخه گرانبهائی از کتابخانه ملی ملک تهران

استاد محمدتقی دانش‌پژوه

این دانشمند ایرانی را بجز آنچه که در ظهورالفلسفه او و دنباله خطابی برای آن که در فهرست کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران درباره نسخه‌های خطی مجموعه امام جمعه کرمان چاپ ۱۳۴۴ ص ۷۲ از آن یاد کرده‌ام سرگذشت‌نامه‌ای از خودش نیست و شاگردان هم برای او چیزی ننوشتند همچنان که فروریوس صوری شاگرد پلوتینوس برای استادش پلوتینوس نوشته است و مارینوس جانشین پروکلوس برای او ساخته و داماسیوس دیادوخوس برای ایسیودوروس نوشته و ابن‌سینا و شاگردش گوزگانی برای خود او نوشته است همان که دیمتری گوتاس در «ابن‌سینا و سنت ارسطاطالیسی» ص ۱۷ و ۲۲ از آن کاوش کرده است (دیباچه والتسر بر مدینه فاضله فارابی بند ۱).

به نوشته والتسر، فارابی صوفی‌منش بود و پارسایانه زندگی می‌کرده و بااین که پزشکی می‌دانست آن را پیشه خود نداشت و به دستگاه خلافت بغداد

* یادنامه استاد دکتر غلامحسین صدیقی، گردآوری و تنظیم دکتر پرویز ورجاوند، انتشارات چاپخش،

هم نزدیک نشد. او مانند ابوفراس شیعی و متنبی و ابن خالویه به دربار فرمانروای شیعی امامی حلب خود را نزدیک ساخت و از او هم نستود و به دربارهای زیدی و فاطمی هم راه نیافت. او با پاداشی اندک می ساخت و روزانه به چهار درهم که هزینه یک روستائی آن روزگاران بود، نه هزینه یک درباری، بس می کرد.

فلسفه‌ای که فارابی دنبالش بوده است به زبان عربی نوشته می شد و رنگ اندیشه روزگار او را که اسلامی بود داشته است درست مانند فلسفه رومی روزگار سیسرون و فلسفه یونانی یهودی منش زمان فیلون اسکندرانی که همه اینها مرده ریگ فلسفه یونانی بوده است. آشکار است که اندیشه یونانی از یونان گرفته نشده که به سادگی در سرزمین خاوری به کار برده شود همچون هنرهایی که از جایی به جایی می روند و دست نخورده می مانند، بلکه به شکل و ساخت دیگر درمی آیند و پخته می شوند (دیباچه والتسر ص ۳۴).

مدینه فاضله فارابی دفتری است از فیلسوفی ناب از آن رهگذر که فیلسوف است و نیاغشته با اندیشه دیگران آن هم برای شنوندگانی که خود فیلسوف باشند نه مردم ساده و آن هم بازپسین نگارش اوست و پخته و سخته است. پیداست که خوانندگانی بسیار داشته و نسخه‌های آن از سده دهم تا هشتم میلادی است، و دفتری است ابتدائی، مدخل و پیش درآمد نبوده و گزارش هم نیست برای نوشته‌های افلاطون و ارسطو مانند شرح العبارة خود فارابی، بلکه میوه اندیشه فیلسوف سده دهم است برای خوانندگان عربی زبان او و ترجمه نیست از زبان یونانی (دیباچه والتسر، ص ۲).

باری این اندیشه را نزدیک به خراج قدامة بن جعفر باب هفتم تا پایان منزلت هشتم (گفتار من درباره این خراج در آینده ۱۵: ۴۷۳) و جوامع العلوم شعیبا

بن فریغون (ص ۵۱ و ۸۶ چاپ فرانکفورت) می‌توان دانست با این جدایی که سخن فارابی فلسفی ناب است و گفتار آن دو سیاسی ناب. در کتابخانه ملک، مجموعه ارزنده‌ای هست به شماره ۵۹۲۵ مورخ ۴۶۳ که در فهرست آنجا مجلد هشتم ص ۱۰۶ - ۱۰۸ شناسانده شده است، نخستین یادداشتی که اکنون پیش من هست نوشته کتابشناس نامور ایران آقای احمد منزوی است و ایشان از رهگذر نسخه‌شناسی آنچه می‌بایست در این برگ آورده‌اند من چون ارزش این نسخه را می‌دانستم عکسی از آن برداشتم دیری است که بدان می‌نگرم سرگذشت آن چنین است: این نسخه مهر بیضی شعاع‌الملک را دارد و گویا آن در شیراز نزد وی بوده است. آن را ملک‌الشعراء بهار در ۱۷ آذر ۱۳۲۱ به کتابخانه ملک بخشیده است خداوند هر سه را بیامرزد که نگذاشتند این نسخه به دست دلالان فرهنگ‌فروش بیفتد و سرانجام راهی سرزمینهای بیگانه شود.

آقای محسن مهدی دانشمند پرآوازه کنونی و ناشر آثار فلسفی فارابی در روزگار ما عکسی از نسخه ملک به دست آورد و تصویر آن را برای والتسر فرستاد و او توانست از روی آن رساله مدینه فاضله فارابی را با بهترین ساختی که مانند ندارد نشر کند همراه با گزارش و ترجمه انگلیسی آن که خود نمونه برجسته‌ای است از بررسی علمی که مانند آن ندیدم و خوب است کسی این انگلیسی را به فارسی دریاورد تا دیگران بدانند که راه بررسی و تحقیق چگونه است و ریشه سخنان فارابی چیست. من که سه چهار سالی است که با این ترجمه سر و کار دارم و آن را با کارهای دیگران در این باره می‌سنجم مانند آن در ترجمه‌های آن ندیدم، ترجمه و گزارش او خود شاهکاری است.

ایلیای آلون در بنیاد بررسیهای آسیایی و آفریقایی دانشگاه عبری در ۱۹۸۵ آن را از روی دو نسخه ملک و بادلیان اوسلی ۹۵ چاپ کرده است. دانشمند فرانسوی میشل گروبلیه^(۱) از ویلنواسک در فرانسه در ۹ - ۱۹۸۸ در سه نامه‌ای که به من نوشت با همکاری گلن ماست^(۲) از دانشگاه اتریش می‌خواهد درباره اصل یونانی آن کار کند و نسخه ملک را از من خواست و من هم در پاسخ آن تصویری از آن نسخه برایش فرستادم. او نسخه ملک را کهن‌ترین روایت آن می‌داند نسبت به نسخه‌های یونانی که در دست هست. من در مجله آینده سال ۱۳۶۸ شماره ۱۵ ش ۶ - ۹ ص ۴۷۲ درباره آن چند سطری نوشتم و یادآور شدم چگونه است.

در این مجموعه نخست الهی تتوفر سرسطس است که آن دانشمند بیت‌المقدس می‌خواهد آن را در فرانسه چاپ کند در نامه‌ای که به من نوشته است از من خواست و من تصویری از آن برای وی فرستادم و امیدوارم که کار ایشان به من برسد.

دومین رساله این مجموعه مدینه فاضله فارابی است که تا ص ۳۱۶ (الوجود الذی له الان) درس ۱۶ که والتسر با گزارش و ترجمه یاد شده چاپ کرده است.

سومین شماره این مجموعه که تنها والتسر در دیباچه آن ص ۲۳ حاشیه ۲۸ یادآور شده بندی است در زمین‌پیمایی که اکنون ۱۱ صفحه‌ای از آن در نسخه مانده است مورخ ۳۶۳ و آن باید یکی از آثار فارابی باشد و با کار قدامه‌بن جعفر در خراج نزدیک است. این چند صفحه را هم باید نشر کرد که شاید

1. M. Crubellier

2. Glenn Most

نمونه‌ای از نگارش گم‌شده فارابی باشد چه آنچه که مانده پاره‌ای است از آن رساله ناشناخته که باید از فارابی باشد، شاید صناعة الكتابة (Secretar ص ۱۲۳ و ۲۱۸) آشنایشاید (امیدواریم که کسی در آینده آن را بشناسد و یا همین پاره کتاب را چاپ کند و در دسترس دانشمندان بگذارد، به‌ویژه مقدمه بسیار ارزنده والتسر درباره مدینه فاضله فارابی را به فارسی دریاورد که نکته‌های دلپسندی در آن گنجانده شده که همیشه تازگی دارد.

والتسر در آن ۱۱ نسخه خطی و یک نسخه چاپی دیتریچی مورخ ۱۸۹۵ را در آن شناسانده است. همچنین از نسخه ساختگی که در دست دلالی ایرانی بود و فرای استاد دانشگاه هاروارد آن را به والتسر داده و شش ماهی نزد او بوده است یاد کرده و در شناساندن آن از نوشته اشترن در همین سال ۱۹۵۴ (Islamic City ، ص ۳۹۸ و ۳۹۹) هم بهره برده است. در این نسخه تازه ساختگی که به خط نسخ لوزی مورخ رمضان ۳۱۴ بوده است به نامهای بزرگان تاریخ ایران برخورد می‌شود، مانند فخرالدوله دیلمی فرمانروای ری و امیرشاه ملک و مدرسه او و الغبیک تیموری و اینکه نسخه در ۸۲۵ به ۲۲۲ دینار فروخته شده و در ۸۳۱ به ۲۴۰ دینار فروخته شده و در ۱۸۷۲ در کتابخانه یحیی خان مشیرالدوله وزیر عدلیه ناصرالدین شاه بوده است.